

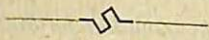
չեւ վերջը, նորից է սկսում կարգաւ եր-
րորդ, չորրորդ եւ այլ անգամներ մինչեւ
«վերահասու եղեւ, որ այլոց եւս կարէր ու-
սուցանել» (էջ 392):

Կրօնաւորի կամքի ոյժը այս դէպքում
յազթող է հանդիսանում ու հետզհետէ ա-
նապատներում սկսում են սովորել՝ «նախ
դերականութիւն . . . զկնի նորա Սահ-
մանքն սկսան եւ ապա զՊորփիրն, զՍտորո-
գութիւն» եւն եւն:

Այս գիտութիւնները ծաղկել են նաեւ
Սեւանում, որի գրադարանում ցայսօր կան
մնացած նման երկեր եւ աշխատութիւններ:

(Շարունակելի:)

ԳԻՒՏ ԵՊԻՄԿՈՊՈՍ

ՀՈՒՆՆԵՐԸ ԵՒ ՀԱՅԵՐԸ

ԺԶ—ԺԹ. ԴԱՐԵՐՈՒՄ

(Շարունակութիւն:)

2.

Ղուկաս վանանդեցու գործերը՝ թոմասի
մահից յետոյ: Վենետիկի եւ Կ. Պոլսի մրցումը
Ամստերդամի հետ: Ամստերդամի հայկական
տպարանի վերջը: Տառերի վաճառումը Մխիթար
Աբբային: «Հաւատով խոստովանիմ» 24 լե-
զուով: Զուղայեցի վաճառական Առաքելի նոր
տառերը: Գէորգ Արծրունու դրանց գնելը Թիֆ-
լիսի Ներսէսեան Դպրոցի համար:

Բաղմերախտ տպագրիչ թոմաս վանան-
դեցու արժանաւոր ինչպէս եւ իրական ժառանգն
էր Ղուկաս վանանդեցին, իր եղբորորդին եւ
գլխաւոր գործակիցը:

Թոմասի մահից անմիջապէս յետոյ այն է
1711ին, լոյս տեսաւ իր տառերով, բայց օտար
տպարանում Զուղայեցի Յոհաննէս վարդապետի
հեղինակած «Համառօտ Բերականութիւն եւ
Տրամաբանութիւն, որ է Գերթութիւն բառի
եւ կրթութիւն բանի», ընդ ամէնը 78 էջից բաղ-
կացած մի գիրք: Հետաքրքրական է այնտեղ,
հետեւեալ ոտանաւորը:

«Գեղ կամակար անծագ հորդէ,
Կեղ կամակոր ձանձախ յորդէ,

Յեղ զայս համր գիրք ի հարկս հողով
Հեղ զայն յամր գիրք ի յարկս յողով,
Ամաց հերձի ամաց պատուէր,
Զի էր պատուէր՝ զի նա պատուէր:»

Ինչպէս ընթերցողը նկատեց, այստեղ իրար
հետեւում են նոյն հնչումով բայց տարբեր
գրութեամբ եւ նշանակութեամբ բառեր:

Ղուկաս վանանդեցին մեծ ջանքերով հա-
ղիւ կարողանում է տպարանի նիւթական կա-
ցութիւնը կարգի բերել եւ 1713ին վերսկսում
է իր գործունէութիւնը, Զուղայեցի մի երկու
վաճառականի ընձեռած դրամական աջակցու-
թեամբ:

Այդ տարիննա տպեց «Հայելի Աստուա-
ծաշունչ Հին Կտակարանի պարզաբանեալ
վայելալուր Տաղաչափութեամբ, դիւրահաս եւ
համառօտապատում հոգեշահ մեկնութեամբ, մե-
ղուաջան երկասիրութեամբ Ղուկասի Դպրի
Վանանդեցոյ: Ի լոյս ածեալ հայցմամբ խնդրոյ
եւ ծախիւք Զուղայեցի Խօջազադայ Պողոսի
որդոյ պարոն Պետրոսին... յամի Տեառն 1713,
ի մեծ թուին Հայոց 1162 իսկ ի փոքր թուին 98.
ի տպարանի Ղուկասու Վանանդեցոյ,
յԱմստէրդամ»: Գրքի սկզբում կայ նախեր-
գանք, որի վերջում կարդում ենք «... Արդ մա-
նաւանդ հոգեշահութեան քան թէ զօջաքաղու-
թեան եւ փառամոլութեան աղագաւ ըսկիղճն
արարի Աստուծով պարզաբանել զայս թարգ-
մանական Պատմութիւն Հին Կտակարանին վայել-
չալուր եւ գեղեցկայեռ աւելի քան զհազար եւ
հինգ հարիւր զոյգ ոտիւք եւս եւ արձակ բա-
նիւ...: Յիշել մաղթեմ բազկատարած եւ ձեռ-
նամած աղօթիւք առ Աստուած... այլ եւ զարբա-
կենցաղ Հայր, Հօրեղբայր եւ զվարդապետն իմ
զԹոմաս Եպիսկոպոսն Վանանդեցի Բրիս-
տոս հանգուցեալ...»:

Հետեւեալ տարին, 1714ին Ղուկաս տպեց
Սաղմոսարանը, որի մէջ դարձեալ երախտա-
գիտական տողեր է նուիրում «Թոմայ եռափայլ
Եպիսկոպոսին, որոյ յոգնաջան քրտամբքն կանգ-
նեցաւ այս գեղեցկատիպ եւ հիքոյս կտակաւ
նորին ի ժառանգութիւն ժամանեալ տպա-
րանս»:

Սաղմոսարանը զարդարուած էր գեղեցիկ
պատկերներով, որոնք փայտի վրայ փորուած էին
van Siehem ճարտար փորագրիչի ձեռքով: Այս
հրատարակութիւնն իբրեւ օրինակ է ծառայել
1780ին Կ. Պոլսում Պետրոսեանի Տպարանում
տպուած Սաղմոսարանին, որտեղ յառաջաբան է

դրուած՝ «Յաղագս տեսակացն Սաղմոսի, ըստ Ղուկասու Վանանդեցոյ», եւ «ըստ Եբրայեցւոց եւ Յունաց», բաժանումներով:

Այնուհետեւ Ղուկաս հրատարակեց՝ իր հեղինակութիւնը՝ «Պատկերասէր պատկերատեսաց, սէր եւ համաձայնութիւն պատկերաց, 1716ին, նուիրեալ եւ Տեառնագրեալ Զուղայեցի Գիշանէնց ի Տէր հանգուցեալ Սարգսի որդւոյ Պետրոսին: Յօրինեալ երկասէր եւ տպագիր աշխատանօք Ղուկասի դպրի Վանանդեցոյ», իսկ 1717ին «Կարճատօտ Ժամագիրք ի մի վայր ժողովեալ ի պէտս Հայոց վաճառականաց»:

Ինչպէս տեսանք, Ղուկաս օգտուել էր ջուղայեցիների օժանդակութիւնից իր ժառանգած տպարանը վերականգնելու համար, բայց երբ այս նպատակը դադարեցաւ, այն է երբ նա հրատարակիչ չգտաւ իր աշխատութիւնները տպելու եւ ուղեց իր սեփական միջոցներով շարունակել, չկարողացաւ գործը յառաջ տանել, պարտքի տակ ինկաւ եւ ստիպուած եղաւ տպարանը փակել: Ամստերդամի հայ տպարանը, որ այնչափ արդիւնաւոր տեղ է գրաւում հայերէն գրքերի հրատարակութեան եւ տարածման գործում, վերջացրեց իր դերը, տեղի տալով աւելի նորերին, որոնք սկսել էին գործել աւելի բազմահայ կենդանիներում: Եւ սա բնական երեւոյթ էր: Ամստերդամի վաճառականները այլ եւս չէին օգնում, որովհետեւ հայ տպագրութիւնը շահագիտական առարկայ լինելուց դադարել էր եւ փնաս էր անում: Զենք խօսում այն հազուադէպ օրինակների մասին երբ զատ բարեգործական կամ աւելի ճիշտը կրօնասիրական զգացմունքն էր թելադրում հայ վաճառականին՝ այս կամ այն գրքի մեկենասն հանդիսանալու: Ուրիշ տեղ հաստատուած հայ տպարանները մրցում էին Ամստերդամիին հետ գրքերի յաջող վաճառման կողմից: Սրանք գլխաւորաբար Վենետիկում (հայ կամ օտար) եւ Վ. Պոլսում հիմնուած տպարաններն էին, չնայելով, որ նրանք մասամբ իրենց գոյութիւնը պարտական էին Ամստերդամի նախաձեռնութեան, որովհետեւ օգտուել էին այնտեղ ձուլուած տառերից: Մէջընդմէջ հայերէն գրքեր երեւում էին նաեւ ուրիշ քաղաքներում, ինչպէս Հռոմ, Լիվոռնոյ եւ Մարսիլիա: Վենետիկ եւ Վ. Պոլսի 1700 ից սկսած գրեթէ անընդհատ տպագրում ու տարածում էին շատ աւելի յաջողութեամբ, թէեւ այդ հրատարակութիւնները արուեստի տեսակէտից չէին կարող համեմատուիլ Ամստերդամի՝ այսինքն Ոսկանի եւ Վանանդեցիների տպագրութիւնների հետ, որոնք

շատ աւելի մաքուր եւ գեղեցիկ էին քան առաջինները, ընդհանուր առմամբ: Բովանդակութեամբ էլ գրեթէ ամբողջովին հոգեւոր եւ եկեղեցական պաշտամունքի վերաբերեալ գրքեր էին, փոքրիկ բացառութիւններով, ինչպէս էր օրինակի համար Մխիթար Աբբայի կազմած «Դուռն Զերականութեան Աշխարհաբան լեզուին Հայոց», տաճկերէն լեզուով, «առ ի յօգուտ այնց հայոց, որք զտաճկական լեզու միայն գիտեն եւ փափաքին ուսանիլ զաշխարհաբան հայերէնն», տպ. 1727, Վենետիկ, Ա. Պոթթուլի տպարանում:

Եւ այսպէս Ամստերդամում հայկական տպարանն, որ 60 տարուան մեծապէս արդիւնաւոր գործունէութիւն էր ունեցած, 1717 ից յետոյ բոլորովին լռեց:

Հոլանդայի պատմագիրներն էլ խոստովանում են այս արդիւնաւորութիւնն եւ գովասանք են կարգում հայ տպարանի հասցէին: Յիշենք նրանցից նորագոյնին, որ գրում է. «Թէեւ հայերէն տպագրութիւնների հետ մանրամասնօրէն ծանօթ չենք, բայց բաւականաչափ տեղեակ ենք առհասարակ տպարանի եւ տպագրական գործին եւ կարող ենք վկայել, որ այստեղ (Ամստերդամի հայկական տպարանում) տպուած են այնպիսի հայերէն գրքեր, որոնք դեռ այսօր էլ տպագրութեան արուեստի եւ տառերի գեղեցկութեան կողմից լաւագոյնն են եւ մեծարժէք: Այս գրքերը միեւնոյն ժամանակ կարող են պարծանք համարուիլ Ամստերդամի տառաձուլչներին, որոնց հռչակը տարածուել էր, շնորհիւ այդ գրքերի, մեր սահմաններից դուրս¹»:

Եթէ ցաւալի է, որ Ղուկաս Վանանդեցուն մի նշանաւոր գրական եւ տպագրական գործիչ, անյաջողութեան հանդիպեց իր կեանքի վերջին տարիներում, եւ աննպաստ հանգամանքների բերմամբ Ամստերդամի տպարանի գոյութիւնը վերջ գտաւ, մեծապէս մխիթարական է գոնէ այն, որ տպարանի գոյքն, այսինքն տառերի ամբողջ կազմը, Ղուկասի մահից յետոյ, անցաւ Մխիթարեան Միաբանութեան ձեռքն եւ ծառայեց Մխիթարեան Տպարանի ծաղկման: Մխիթար Աբբայ գոհ էր այն հայերէն տառերից, որ իր ժամանակ կային Վենետիկի իտալական տպարաններում եւ ձգտում էր աւելի ընտիր հայր եւ մայր գրողներ ձեռք անցընելով սեփական տպարան ունենալ: Երբ նա լռեց թէ Վանանդեցիների տպարանը պարտքի փոխարէն անցել էր

¹ De Berg, «Bibliotheekleaven», 1924, Nr. 3, Utrecht.

պարտատիրոջ ձեռքը, իսկոյն միջոցներ ձեռք առաւ այդ տպարանի տառերին տիրանալու, շատ լաւ գիտնալով նրանց առաւելութիւնը: Եւ յաջողեցաւ: Այս մասին շատ հետաքրքրական է Մխիթարեան վանքի ժամանակագրութիւնն, ուր մանրամասն պատմուած է այս նշանակալից դէպքը: Այնտեղ յառաջ են բերուած թէ Վանանդեցիներն ունեցած տառերի մանրամասնութիւններն եւ թէ այն միջոցն, որով Մխիթար Աբայ տիրացել է դրանց: Ահա ժամանակագրութեան այդ էջը (353):

«Յամի 1729. հասին առ մեզ պղնձի գաղափարք տպագրական տառից, եւ ընդ իւրաքանչիւր նոցա պողովատիկ նշանագիծք, յորոց դրոշմելոյ լինին գաղափարքս այսօրիկ. եւ էին սոքա երկից կարգաց. զի էր ի նոսա խոշորագիր, մանրագիր եւ միջասահման. եւ յիւրաքանչիւրում կարգի եղեալն ունէր զիւր գլխագիրն ըստ իւրում պայմանին. այլ եւ նշանագիծս կէտից, շեշտանշակաց եւ այլոց նշանախեցից, որք առ տպագրութիւն գրոց կարեւորք են. ամբողջ, աննիւղ եւ անվթար: Մանրագիրն եւ միջասահմանն ունէին եւ զնոսրգիր ըստ իւրեանց պայմանի, այլ խոշորագիրն ոչ գոյր: Ինչ եւս նշանագիծք խաղից շարականաց. ամենեքեան սոքա պողովատիկք ամբողջք, անվթարք եւ վայելչատիպք եւ անաղարտք: Այլ թէ ուստի եւ զխարդեղեւ մեզ ի ձեռս բերել, ոմն ի վաճառականաց Յարութիւն անուն, բարեկամ էր Աբբաճօր մերում. սա յորժամ հանդերձիւր յԱմսդելօտամ երթալ՝ յանձն արար նմա, հարցփորձ առնել անդ եւ գիտել՝ թէ յոյր ձեռս անցեալ իցեն եւ առ որում կացցեն տպագրից գաղափարքն եւ նոցա պողովատիկ դրոշմիւքն, յետ անցանելոյ նոցա, որք զկնի Ոսկանայ եպիսկոպոսին փոխանորդեալք գտպագրատուն կալան յԱմսդելօտամ, եւ զայլ գաղափարս յաւելեալ ի նոսա ճոխացուցին: Եւ եղեւ ի հասանել նորա անդր, հարցփորձ առնէր զայսմ իրէ եւ գտանէր առ միում ի վճար պարտուց տուեալ այն ամենայն: Ծանեաւ զգին նոցա եւ ազգ արար Աբբաճօր մերում. յայնժամ գրեաց առ նա արբաճայրն գնոց առնուլ զնոսա վասն մեր, եւ այնպէս արարեալ երբեք առ մեզ, եւ արբաճայրն մեր տուեալ նմա զգինն ամենեցուն, էառ զամենայն¹»:

Սուրբ Ղազարի տպարանի լոյս ընծայած հրատարակութիւնները «խիստ անշուք են առ ի բերան, մանաւանդ գործածուած թղթին եւ այլ

պարագայից նկատմամբ», այնպէս որ «ուրիշ ազգային այլ եւ այլ տպարաններ՝ իրենց տառից միմեքը ճոխացնելով պարծանք եւ գեղեցիկութիւն ընծայեցին հայ արուեստին եւ առանձինն՝ եւ թերեւս շատեր գերազանցելով, համանուն Ուխտին տպարանն ի Վիեննա եւ Ուրաժանն ի Պարիս...»: ԺԹ. տարի առաջին քառորդին Վենետիկի Միաբանութիւնը նոր ջանք գործ դրեց իր տպարանը ճոխացնելու, բազմաթիւ օտար տառեր աւելագրեց եւ «այդ բազմազգի տառիւք առաջին անգամ տպագրեցաւ Շնորհալի սուրբ հայրապետին հաւատով խոստովանիմ աղօթքը քսանուչորս լեզուով», 1833ին: Մխիթարեան Միաբանութիւնը շատ գեղեցիկ միտք է ունեցել այն ժամանակ այդ իր բազմալեզու ճոխ հրատարակութիւնը նուիրելու այն երկրի իշխանին ուր առաջին անգամ հայ տպագրական արուեստը ծաղկեց ու զարգացաւ: Հոլանդայի թագաւորը Գուլիելմոս Նասսու՝ շնորհակալութեամբ ընդունելով այդ հազուագէտ ընծան, իր գլխաւոր պաշտօնեան հետեւեալ նամակն է ուղարկել Միաբանութեան՝ 1834 Ապրիլ 15 թուով.

«Je me suis empressé à remettre à S. A. le Roi, le cadeau intéressant d'un exemplaire de choix de l'édition polyglotte des Praeces S. Nierses Clajensis, que vous avez bien voulu à confier à cette fin; et S. M. sensible à cette attention bienveillante, a non seulement ordonné la déposition de ce volume dans la Bibliothèque Royale, ici en ville (La Haye), mais a daigné aussi par un arrêté spécial, décerner à votre établissement util la médaille d'honneur, en argent, destinée, comme une rémunération royale vis à vis des personnes, et portant d'un coté son effigie et de l'autre une inscription honorable, en mémoire de ce présent¹».

ԺԸ. դարի երկրորդ կեսին, մի նոր եւ շատ լուրջ փորձ եղաւ վերանորոգելու Ամստերդամի հայտպարանի գոյութիւնը: Հասն Զրպետ պատմում է, որ «1756ին Առաքել անունով Զուլայեցի մի զարգացած վաճառական, Ամստերդամում 10 զանազան տեսակ հայերէն տառեր շինել տուեց մի ճարտար գերմանացի, Fleischman անունով արուեստաւորին եւ մի նոր կատարեալ տպարան հիմնեց իր ծախքով: Նա հրատարակեց իր լեզուով բազմաթիւ երկասիրու-

¹ Հ. Զարբհանայեան, Պատմութիւն Հայկական Տպագրութեան, Վենետիկ 1995, էջ 159—160:

¹ Նդ. էջ 163—164:

Թիւններ եւ իր մահից յետոյ ամբողջապէս կտակեց հայ եկեղեցուն¹։ Ճիշդ է, որ Ամստերդամի վաճառականներից Զուլայեցի Տէր Առաքելեցի Պօղոսի որդի Առաքել, որ զարգացած անձ էր, Arachiel di Paulo եւ հարուստ, 1755 Դեկտեմբ. 16ին Jan Michael Fleischman փորագրիչին շինել է տուել 7 տեսակ հայերէն տառեր եւ երգեցողական խաղեր, ընդ ամենը 500 հայր եւ համապատասխան թուով մար տառեր, որոնց իւրաքանչիւրին վճարել է 3 Փլորին եւ «եթէ հարկաւոր լինէր նոր յաւելուածական մայրեր-հատին մէկ Փլորին պիտի վճարէր»։ Այս մասին արժանահաւատ աղբիւր է հոլանդական նշանաւոր ձուլարան Euschede տան հրատարակութիւնն իր ձուլած տառերի մասին (1768), որի յառաջաբանում ասուած է. «J. M. Fleischman 1756ին եւ 1757ին եօթը ձեւ զարմանալի գեղեցկութեամբ հայերէն տառեր փորագրեց Arachiel di Pauloյի համար, որ այժմ էլ օրինաւոր տէրն է դրանց»։ Հրատարակիչը դրանցից յառաջ է բերել 4 տեսակ հայերէն տառերի օրինակներ՝ Text Armenisch, Augustyn Armenisch, Mediaan Armenisch եւ Descendiaan Armenisch կոչուեցողով, որոնցից երրորդ տեսակով տպուած է հայերէն ամբողջ մի պարբերութիւն «...քանդակեալ եղել եւ տպեցաւ ի թուին Փրկչին ոչձղ մայիսի մէկ, յԱմստերդամ»։ Բայց թէ Առաքել իր այս տառերով Ամստերդամում «բազմաթիւ երկասիրութիւններ» հրատարակած լինի, ինչպէս պատմում է Զրպետ, կասկած չիլ թուում, որովհետեւ ոչ մի տեղ չեն յիշուած, գոնէ մենք ոչ Ամստերդամում եւ ոչ Լէյդէնում կամ Հոլանդայի որ եւ է այլ մատենադարանում 1756ի կամ այնուհետեւ հայերէն տպագրութեան չենք հանդիպած։

Սակայն Առաքելեան այս նոր տառերի գոյութիւնը ծանօթ էր հայութեան կենդանութեանը։ Սիմէոն կաթողիկոս 1765ին գրում է Զմիւռնիայի առաջնորդ Ղուկաս վարդապետին, որ միեւնոյն ժամանակ Էջմիածնի նուիրակն էր այնտեղ, թէ Ամստերդամում «ազնիւ եւ ընտիր փորագրութեամբ» հայերէն տպագրական տառեր կային, որոնք ոմն Առաքել շինել էր տուել եւ պատշաճաւոր բանւորի պակասութեան պատճառով չէր կարողացել տպարան հաստատել, ինչպէս ցանկանում էր ինք, ուստի պատուիրում էր, որ բանակցի Առաքելի հետ, գնէ այդ տառերն եւ ուղարկէ Էջմիածին։ Ինչպէս

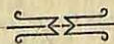
երեւում է Ղուկաս վարդապետ չէ կարողացել կատարել այս պատուէրը, որովհետեւ կաթողիկոսը գրել է Ամստերդամի գաղութի հովիւ Յովհաննէս վարդապետին (Ամասիացի) խստիւ հրամայելով, «զի զԱռաքելի գիրն՝ կամ անդ տպարան հաստատել տալ եւ կամ առնուլ եւ ի սուրբ Աթոռն յղել. իսկ եթէ Առաքելն չտայցէ եւ թէ անդ տպարան իցեն հաստատելոց կամ ոչ, նոյն փորագրողին, զձեռն մի գիր վասն սուրբ Աթոռոյն՝ փորեցուցեալ յիցեսցէ»։ Կաթողիկոսը դրա հետ միասին ուղղակի Առաքելին էլ է գրում, որ իր ունեցած տառերը եւ ամբողջ տպարանական կազմը Էջմիածին ուղարկէ՝ կամ իբր նուէր եւ կամ արժէքը ստանալով Զմիւռնիայի Առաջնորդից։ Իսկ եթէ նա մտադիր է իր սեփական տպարանը բանալ Ամստերդամում եւ այդ տառերն այնտեղ գործածել, խնդրում է, որ նոյն փորագրողին Էջմիածնի հաշուին մի մի օրինակ եւս փորել տայ իր ունեցած բոլոր տառերից, ծաղկագրերից եւ զարդերից։

Չնայելով Սիմէոնի օգտաւէտ ջանքերին եւ պատուէրներին, Առաքելի տառերը մնացել են Ամստերդամում։ Այս այն տառերն են, որ Գէորգ Արծրունին¹ ամբողջապէս գնելով ընծայել է Ներսէս Ե. կաթողիկոսի 1814ին Թիֆլիսում հիմնած եւ իր անունով կոչուած Ներսէսեան Դպրոցին, որ այս կերպով հնարաւորութիւն ունեցաւ սեփական տպարանի տէր դառնալու։

Վերոյիշեալ Euschede հոլանդական տունը՝ 1825ին հրատարակած նոր տառացուցակի մէջ, անդրադառնալով նոյն հայերէն տառերին, ասում է. «Հատ ցաւում ենք, որ Fleischmanի Ամստերդամի հայ եկեղեցու համար փորագրած հայերէն տառերը չկարողացանք ձեռք անցնել, որովհետեւ դրանք, շատ ժամանակ չկայ, որ փոխադրուեցան Ռուսաստան»։

(Շարունակելու.)

ՍԱՐԳՈՒՅԱՆ

1 «Մշակ» Լրագրի խմբագիր-հիմնադիր Գրիգոր Արծրունու պապն, որ Վանից տեղափոխուել էր Թիֆլիս եւ այնտեղ բնակութիւն հաստատել։ Գէորգ Աղան, ինչպէս գեռ. հիմայ յիշում են նրան Թիֆլիսից, համարում էր թէ ինքն Արծրունիների նախադարձական առձմիցն է եւ բազմաթիւ առձմային վաւերագրեր ներկայացնելով ռուսական կառավարութիւնից խնդրել էր, որ իշխանի տիտղոս յատկացուի իրեն եւ իր ժառանգներին։ Բայց իր այս խնդրքն առանց հետեւանքի մնաց։

1 Notes de Chahan de Cirbied, Անահիտ 1904.